

ŞEYHÜLİSLAM BOSTANZADE MEHMED EFENDİ VE NAZMEN VERİLMİŞ FETVÂLARI

*Muhittin ELİAÇIK**

ÖZET

Osmanlı'da fetvâların da manzum hâlde verilmiş olması, Klasik Türk Edebiyatı içinde orijinal bir nazım türünün ortaya çıkmasına ve farklı bir türün incelenmesine sebep olmuştur. Fetvâ kelimesi yiğit, genç, kavî anlamına gelen Arapça fetâ kökünden türemiş ve müşkil bir meselenin verilen cevapla güçlü bir şekilde izahının yapılmasını anlatmıştır. İftâ, Osmanlı'da mühim bir halk hizmeti olarak, bir meselenin hükmünün müftü veya şeyhülislamca araştırılarak ortaya konulmasını ifade etmiştir. Osmanlı'da şeyhülislâm veya müftülerin fetvâları genellikle Türkçe ve mensur hâlde verilmiş, ama orijinal bir şekil olarak manzum hâlde verilenlerine de rastlanmıştır. Böyle fetvâlar mensur hâlde verilen fetvâlara göre çok az sayıda olmuş ve Divan şairleri arasında özel ve imtiyazlı bir yerde bulunan şeyhülislâmların kalemlerinden çıkmıştır. Bu şeyhülislâmlardan birisi de Bostanzâde Mehmed Efendi'dir. Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi, Osmanlı'da birçok olayın ilk örneğinin kendi zamanında yaşandığı ilgi çekici bir şeyhülislâmdır. Onun kahve hakkında verdiği 52 beyitlik manzum fetvâ da bu ilgi çekici olaylardan olup, bu fetvâsıyla mühim bir tartışmaya son noktayı koymuştur. Aynı zamanda güçlü bir divan şairi olan Bostanzâde Mehmed Efendi, hatırı sayılır sayıda manzum fetvâ yazmıştır. Bu fetvâların soru ve cevaplarının beyit sayılarının hayli uzun olması da dikkat çekici bir durumdur. Bu makalede onun manzum fetvâlarından tespit edilebilen dört örnek dikkatlere sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fetvâ, manzum fetvâ, Şeyhülislâm, Bostanzâde Mehmed Efendi, kahve.

SHAYKH AL-ISLAM BOSTANZADAH MEHMED EFFENDI AND HIS IN VERSE FATWAS

ABSTRACT

In the Ottoman Empire is seen even fatwas in verse written and it in the classical Turkish literature are instrumental to the emergence of a original poetry species. The word fatwa is derived from feta which means brave, young and strong; a difficult issue in the reply given to making a strong statement describes. Ifta, describes in the Ottoman Empire as an important public service by shayk al Islam to investigate an issue or put forward. In the Ottoman the fatwas of shaykh al Islams or muftis although are usually given Turkish and prose, but the in verse was given even. According to prose fatwas in verse fatwas very little has

* Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: meliacik63@yahoo.com

been written and came from pen of shaykh al Islams that has a special place among the poets of the Court. Bostanzādah Mehmed Effendi, one of them. In Ottoman, during the Shaykh al-Islam Bostanzāde Mehmed Effendi time, it has been many events that experienced firstly. His 52 couplet in verse fatwa about coffee is a firstly experienced event and put a stop to an important discussion. Mehmed Effendi, besides being a strong dewan poet he has written many in verse fatwas. The couplet number of the questions and answers of this fatwas are very long and that is very remarkable. In this article, four examples of his in verse fatwas will be presented.

Key Words: Fatwa, fatwas in verse, Shaykh al-Islam, Bostanzadah Mehmed Effendi coffee.

Giriş

İslâm dünyasında nazmen eser kaleme alınması mühim ve kadim bir gelenek olup, bu yazıma ve anlatıma rağbet edilmesinde kısa yoldan anlatım ve ezberletme de etkili olmuş, ama asıl sebep müellifin şair olmasıyla ilgili bulunmuştur. Dinî konuların manzum biçimde yazılma sebepleri “nâzımın şair oluşu veya bu sahada eser verme arzusu, tercüme eserlerde aslının da manzum oluşu, talimî konularda manzum yazma geleneğinin mevcûdiyeti, nazire yazma geleneği, kolay okuma ve ezberleme” şeklinde sıralanmaktadır.¹ Her türden dinî eserin telif ve tercümesinde kullanılan nazım, Osmanlı’da fetvâ gibi hassas bir konuda da uygulanmıştır.² Bu uygulamada daha ziyade, şeyhülislâm veya müftülerin şairliği ve sualin manzum hâlde sorulması etkili olduğundan, manzum hâlde fetvâ verme, kişisel durum ve tercihle sınırlı olan bir uygulama olmuştur denilebilir.

Fetvâ kelimesi, “yiğit, genç, kavî, delikanlı” anlamındaki fetâ kelimesinden türemiş ve “bir olayın hükmünü açıklayıp ortaya koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamını bulmuştur.³ Müşkil bir mesele, verilen güçlü bir cevapla çözülmüş olduğundan cevap da “fetvâ” olmuştur. Bu kelimenin çoğul şekli *fetâvâ* veya *fetâvî* olup, *iftâ* dinî-hukukî bir soruyu cevaplamak, *istiftâ* bir meselenin hukukî hükmünü müftiden sormak demektir. Dinî-hukukî hükmü sorana *müsteftî*, fetvâ verene de *müftî* denilmektedir.⁴ İftâ kurumu, Hz. Peygamber zamanından itibaren İslam adliye teşkilâtında önemli bir yer tutmuştur. Hz. Peygamber hem bir kadî ve hem de bir müftî olarak kendisine sorulan sorulara bizzat cevap vermiş, sahabe devrinden sonra da tâbiîn ve daha sonraki dönemlerde müctehidler yetişmiş, ancak fetvâ verme ve icihad yapma görevi resmî bir kurum olarak ortada bulunmamıştır. Gayri resmî olarak işleyen fetvâ verme yöntemi ilk defa Emevî halifesi Ömer bin Abdülaziz zamanında iftâ teşkilatı olarak, resmi bir devlet teşkilatı hâline getirilmiştir.⁵ İlk dönemlerinde resmi olarak atanmış müftileri bulunmayan Osmanlı Devleti’nde savaş, barış, ıslahat, halifenin hal’i, eşkıyalık yapanların katli vb. olaylar fetvâ konusu olmuş ve örfî kanunnâmelerde şeyhülislâmın fetvâsı istenmiş, özel hukuku ilgilendiren fetvâlar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvâlar ise idarecilerin isteği üzerine verilmiştir.⁶ Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Gazi, kayınpederi Şeyh Edebâli (ö.1326)’yi fetvâ işlerine, bacanağı Dursun Fakih’i de kazâ işlerine bakmakla görevlendirmiş, Şeyh Edebâli’nin vefatı üzerine Dursun Fakih

¹ A.Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB, İstanbul 1998, s. 350.

² Bu konuyu bütün yönlerden ele alan makalemiz: “*Osmanlıda Manzum Fetvâ Geleneği*” başlığı altında *Türkiyat Mecmuası* Kasım 2011(S.22) sayısında yayımlanmıştır.

³ Ebu’l-Ula Mardin, “Fetvâ”, C. IV, *İA*, İstanbul 1977, s. 582; Fahrettin Atar, “Fetvâ”, C. XII, *DİA*, İstanbul 1995, s. 486.

⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1976, C. I, ss. 246-252, C. VIII, ss. 206, 253-267; Atar, “Fetvâ”, a.g.m., s. 487.

⁵ F.Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara 1999, ss. 122-123.

⁶ Atar, a.g.m., 1995, s. 490.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

onun görevini de üstlenmiştir.⁷ Osmanlıda 15.yüzyıl başlarında Meşihat makamı kurulmuş, taşralarda ise müftüler bu makama bağlı olarak bu işi yürütmüşlerdir.

Fetvâ kitaplarında konular “mes’ele - el-cevâb” şeklinde sıralanmış ve bunlar fetvâ verenin bizzat kendisince veya başkalarınca, fikhî baplara göre düzenlenmiştir. Fetvâ kitaplarında meseleler genellikle Hanefî mezhebine göre cevaplandırılıp mezhep kaidelerine göre deliller getirilmişse de, direkt Kitap ve Sünnet’ten veya diğer kaynaklardan da deliller getirilmiştir.⁸ Osmanlı’da kadıların en çok başvurduğu fetvâ kitapları Ebussuud Efendi’nin fetvâları ile Müeyyездâde Abdurrahman Efendi’nin (ö.1516) *Mecmua-i İbni’l-Müeyyed*, Sa’dî Çelebi’nin (ö.1538) *Fetâvâ-i Sa’diyye*, Zekeriyazâde Yahya Efendi’nin (ö.1644) *Fetâvâ-i Yahya Efendi*, Balizâde Mustafa Efendi’nin (ö.1658) *Fetâvâ*, Çatalcalı Ali Efendi’nin (ö.1687) *Fetâvâ-i Ankaravi*, Feyzullah Efendi’nin (ö.1703) *Fetâvâ-i Feyziyye*, Menteshizâde Abdurrahim Efendi’nin (ö.1716) *Fetâvâ-i Abdurrahim*, Yenişehirli Abdullah Efendi’nin (ö.1743) *Behcetü’l-fetâvâ*, Dürriyâde Mehmed Efendi’nin (ö.1800) *Neticetü’l-fetâvâ* adlı eserleri olmuştur.⁹

İlk olarak Elvan Fakîh’in şeyhülislâm ünvanıyla Rumeli’ye başmüftü atıldığı Osmanlı’da, ilk devir şeyhülislâm veya müftüleri devlet ve ilmiye teşkilatında manevi bir nüfuza sahipken, daha sonraki şeyhülislâmlar mutlak dînî lider olarak hâssa vezirlerinin üzerinde sadrazama yakın bir nüfuza sahip olmuşlar, hiyerarşi bakımından da ulemanın reisi sayılmışlardır.¹⁰ Osmanlı devlet teşkilatında şeyhülislâmın mevkiî, Fatih kanunnamesinde şöyle belirtilmiştir: “Ve şeyhülislâm ulemânun reisidür ve muallim-i sultânî dahi kezâlik serdâr-ı ulemâdur. Vezîr-i a’zamun, anları riâyeten üstüne olmak münâsibdür ammâ müftî ve hoca sâir vüzerâdan bir nice tabaka yukarıdur ve tasaddur dahî ederler.”¹¹ Kanuni dönemine kadar dokunulmazlık içinde bulunan şeyhülislâmlar bu dönemden itibaren azil, katil, istifa gibi olayları da yaşamışlardır.

Osmanlı Devleti’nde şeyhülislâmların en mühim görevi fetvâ vermek olmuş ve verilen fetvâlar, şahısların özel veya aile hukuku çerçevesinde sordukları sorularla kadı veya devlet kurumlarınca havale edilen resmî sorular olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Osmanlı’da herhangi bir şahıs şer’î bir husus hakkında fetvâ almak istediğinde, fetvâ emini dairesine müracaat ederek sualini yazıyla beyan eder, fetvâ emini kâtibi bu suali şer’î usule göre sâkk usulüyle, özel tabirlerle kaleme alır ve buna *mesele* adı verilirdi. Meseleler, dokuz parmak uzunluğunda ve dört parmak eninde bir kağıt üzerine küçük harflerle talik kırmısı hatla yazılır¹², meselenin az veya çok ehemmiyetine göre verilecek cevap kısaca: vardır - yoktur, olur - olmaz, gelir - gelmez, meşrudur - meşru değildir, caizdir - caiz değildir gibi, suale göre verilir, bazen de yine Fetvâ Kaleminden yazılıp müftü tarafından verilen cevap, gerekçeli ve izahlı olurdu. Fetvâlarda erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid, Velid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm, Rabia gibi hayali

⁷ Osmanlı ilmiyesi ahî şeyhi Şeyh Edebalî’nin başkanlığında Dursun Fakih (ö.1327) ile başlamış, Davûd-ı Kayserî (ö.1351) ve Molla Fenârî (ö.1424) ile devam etmiştir. Yıldırım Bayezid döneminde ilk talebe kanunnâmesi çıkarılmış, Fatih zamanında medreseler derecelendirilmiştir. (Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2005, s.153-155).

⁸ Abdülkerim Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, (çev. Ali Şafak), İstanbul 1995, s.231.

⁹ M. Akif Aydın, *Osmanlı’da Hukuk, Osmanlı Devleti Tarihi*, C. II, Feza Gazetecilik, İstanbul 1999, s. 416. [Hayri Ergin, 18. yy. Fetvâlarına Göre Osmanlı’da Günlük Hayat (Behcetü’l-fetâvâ Örneği), Gazi Üni., SBE, Ankara 2006, yüksek lisans tezi, s.17-18’den]

¹⁰ Cahit Baltacı, *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 51.

¹¹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, İstanbul 1990, s. 318.

¹² Osmanlı şeyhülislâmlarının fetvâları, padişah fermanlarına benzer şekilde, dikdörtgen ve genellikle kalın kağıtlara yazılmış olup, özel kişilerce istenen fetvâlarda genişlik genellikle 9-10.5 cm.ve uzunluk 19-22.5 cm olurdu. Kimisi daha geniş (12-16 cm.), daha kısa (15-17 cm.) veya daha uzun (25-31 cm.); kimisi de hacimce daha küçük olabilmıştır. Birçok fetvâda sağ kenarda 1.5-3 cm. kadar boşluk olup, çoğunun da arkasında kağıdın sol üst köşesinde soru soranın adı, ikametgâhi veya mesleğini bildiren kayıtlar bulunmuştur. (Uriel Heyd, *Osmanlı’da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri*, çev. Fethi Gedikli, *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 9/1-3, 1995, s.291; Colin Imber, *Ebussuud: The Islamic Legal Interpretation*, California 1997. s.56.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

isimler kullanılırdı. Fetvâların altlarına şeyhülislâmların bizzat imza atmaları gerekirdi.¹³ Şeyhülislâmların fetvâlarında düzenleme yeri ve tarihi yazılmazken vilayet ve kazâ müftüleri verdikleri fetvâlarda ikametgâh, unvan ve fetvâda kullanılan kaynak eser bilgilerini bildirmek zorunda olmuşlardır.¹⁴

Osmanlı'da bilhassa 17.yüzyıldan itibaren şeyhülislâmların verdiği fetvâlar fetvâhânedede muhafaza edilmiş, İlmiyye Salnâmesi'nde de bazı fetvâlarının suretleri bulunmuştur. Fetvâ mecmuaları genellikle soru-cevap tarzında hazırlanmışsa da, bazı fetvâ mecmualarında soru zikredilmeden, sıkça karşılaşılan fikhî meselelerin cevapları, kısaca "caizdir, sahihdir, mekruhtur" veya "mekruh değildir" şeklinde verilmiştir. Fetvâ mecmualarının çoğunda fetvânın alındığı kaynak belirtilmiş, bir kısmında sadece bazı fetvâların kaynağı belirtilmiş, diğer bir kısmında ise kaynaklara hiç yer verilmemiştir.¹⁵ Bazı fetvâ mecmualarının kenarlarına ilave fetvâların yazıldığı da görülmektedir. Fetvâ kitapları genellikle klâsik fıkıh kitaplarındaki tertibe göre düzenlenmiş ve konular bu kitaplardaki gibi: *tahâret, salât, şehâdât, zekât, savm, hac, nikâh, talâk, rıdâ*... şeklinde sıralanmıştır. Osmanlıda büyük müftülerin fetvâları 16.yüzyıldan itibaren derlenmeye başlanmış ve en önemli fetvâ derlemeleri Ebusuûd Efendi'ye ait olanlardan oluşmuştur.

Osmanlı'da Manzum Fetvâlar

Osmanlı Devleti'nde özellikle 16-18.yüzyıllarda şairliği de olan bazı şeyhülislam veya müftüler fetvâlarını manzum hâlde de vermişlerdir. Bu şekilde fetvâ vermede daha çok, meselenin manzum şekilde sorulması etkili olmuş, hatta bazı meseleler şeyhülislâmın bir şair arkadaşımla veya şeyhülislâm veya müftünün bizzat kendisince de nazmen sorulup cevaplandırılabilmiştir. Gittikçe gelenek hâline gelen nazmen fetvâ verme uygulamasında şeyhülislâm veya müftülerin şairliklerinin bulunması en başta gelen etken olmuştur. Manzum hâlde fetvâ veren şeyhülislâm veya müftülerin şair olmalarının yanında, baba, oğul, kardeş, amca vs. yakınlarından birisinin de şair olması dikkat çekicidir. Mesela, Hoca Sadeddin, Bahâî Mehmed, Ebû Saîd, Bostânzâde Mehmed ve Yenişehirli Abdullah Efendiler hem kendileri şair, hem de yakınlarından birçok ünlü divan şairi çıkmış şeyhülislâmlardır. Yaklaşık 15-20 bin fetvâyı ihtiva eden 800 sayfalık bir fetvâ kitabı tarandığında nazmen verilmiş fetvâ sayısının çok az olduğu ve olanların da bir süs gibi aralara, baş veya sonlara kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Tarafımızca, kütüphanelerde "Mecmû'a-i Fetâvâ, Hulâsatü'l-fetâvâ, Sefîne-i Fetâvâ" vb. adlarla kayıtlı olan fetvâ kitaplarından yaklaşık 5000 yaprak (10000 sayfa) taranmış ve 22 adet manzum fetvâ tespit edilmiştir. Bu fetvâlar şimdilik 220 beyit olup, yapacağımız araştırmalarla bu sayının daha da artacağını umuyoruz.

Manzum fetvâlar edebî sanatlarca fakir olsalar da, çok akıcı bir dille yazılmışlardır. Bu fetvâlar sorulan meseleye en kısa ve anlaşılır yoldan cevap vermeyi esas aldıklarından, edebî zenginlik ve sanat sergileme ikinci planda kalmıştır. Böyle olmakla beraber bu fetvâlar, vezin ve kafiyeden ibaret sıradan manzumeler de değildirler. Bu fetvâlarda müftü veya şeyhülislâmlara atfedilen övgü ve iltifat dolu bazı kalıp sözler de kullanılmış olup bunlardan bazıları şöyledir:

Muhammed Bahâî Efendi için:

"sadefçe-i kevn, 'akl-ı küll-fitrat, yegâne-i dehr, süveydâ, 'ukde-güşâ, kalem-perdâz, hallâl-ı müşkilât, keşşâf" gibi benzetmeler yapılarak şöyle denilmiştir:

-Gökteki meleklerin müşkillerini senin eşiğine gelip sormaları layıktır. Kainatın küçük sedefi daha senin temiz zâtın gibi bir inci ortaya koymadı. Şimdi ilim, fazl, irfan ve takva gerçekten sahibini bulmuştur.

¹³ İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK, 2.bsk., Ankara 1965, s. 200-201.

¹⁴ Mehmet Aksoy, *Şeyhülislamıktan Bugüne Şeyhülislamıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, Köln, s.36.

¹⁵ Mustafa Şahin, *İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları*, Bursa 2000, yüksek Lisans tezi, s. 61, 81, 85, 90, 153, 164.

-Baştan ayağa hep ilim, hüner, fazilet ve olgunluk sahibi olan, müçtehitlerin en sonuncusu saygın “Şeyhülislâm. Olgunluğunun divitalimlik gönlünün süveydası, fetvâ yazan kalemi, güçlük düğümünü açandır.

-Ey dinin hikmetler yapan kalem düzücüsü! Ey Allah’ın hükmünün zâtlarını (divitlerini) süsleyen! Ey devrin müşkilât çözen müftüsü! Şerefli zâtın, zamanın keşşâfi ve en olgunudur.

Bostânzâde Mehmed Efendi için:

“re’îs-i eimme-i ‘ulemâ, mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ, müşkil-endâz-ı mahfel-i ulemâ gibi benzetme ve tanımlar yapılarak şöyle denilmiştir:

-Ey ulema zümresinin lideri! Bu işte, fetvânın nasıl olduğunu araştır.

-Ey halkın kendisine tâbi olduğu şeyhülislâm, ey ulemanın imamlarının reisi!

-Fetvâ derneğinin makamını süsleyen, doğru ve yanlışın güçlüğünü çözen müftü!

Ebû Sa’îd Efendi için:

-Dinle ey hakikatleri anlayan ve hak söyleyen müftü! Lütfedip bu iki müşkilimizi çözerek iyilik et ve Rahîm ve Rahmân’ın lütuflarına er.

-Ey mesut ve şerefli, müşkil çözen saygın bilgin!

Hoca Sa’deddîn Efendi için: “Ey ser-efrâz-ı -i fuzalâ ; Müfti-i ‘âlem!”

Muhammed bin Sa’deddîn Efendi için:

-Ey alimler topluluğunun reisi, ey izzet ve ululamaya layık olan zât!

-Bu suale doğru bir cevap verip ahirette bolca sevap bulunuz.

Yenişehirli Abdullah Efendi için: “kâ’id-i rekb-i cümle-i fuzalâ, bahr-ı râ’ik, gülşen-i fıkha nehr-i fâ’ik, cemîlü’ş-şiyem hıdv-i kerîm”

Abdülkerim Efendi için: ‘ukde-güşâ-yı müşkil-i nâs, miftâh-ı fuzûl u kenz-i ecnâs, mir’ât-ı cemâl-i ‘ilm ü a’mâl, misbâh-ı revâh-ı feyz ü ezfâl.”

Manzum fetvâlarda, aşağıdaki örneklerde görülen edebî sanatlar da kullanılmıştır:

Mübalağa:

“Gökteki meleklerin müşkillerini senin eşiğine gelip sormaları layıktır. Kainatın küçük sedefi daha senin temiz zâtın gibi bir inci ortaya koyamadı. Eğer senin zamanın içtihat devrine yakın olsaydı, fakihler ihtilafa düşmezdi.”

Telmih, ta’rîz:

Birinün zikrini tayy eyleyelüm

Gelmeye nâkilüme levs-i duhân

“Birinün zikrini dürelim ki sözüme tütün pislîği gelmesin.”

Tevriye, kinâye, istihdâm:

Hoca Sadeddin Efendi’nin *Cerr-i mûsâ olur harâm-ı kabîh - Cezm ider ref’ ü nasbı cerr-i sarîh* şeklindeki cevabı tevriyeli ve kinayeli bir kullanım içermektedir. Bu beyitte, Arapça bir gramer kaidesi esas alınarak cevap verilmiştir. Arapça bir nahiv kaidesine göre, bir harf-i cerr

Turkish Studies

(tevriyeli kullanımla: para almak), “ref’(merfû’; tevriyeli kullanımla:azil)” veya “nasb (mansûb; tevriyeli kullanımla: tayin)”durumunu açıkça cezm etmektedir. Yani, bir imamın menfaat karşılığı para alması kötü ve haram olup, ref’i yani azli kesin, nasbı yani atamayı da yok edilmiş hâle getirmektedir. Bu beyitte istihdam sanatı da olup, birkaç anlamlı cezm kelimesi “kat’î” anlamıyla ref’ kelimesini; kesmek ile de nasb kelimesini “istihdam” etmiş olmaktadır.

Manzum fetvâlar genellikle cedîd bahrinden *fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün* ve remel bahrinden *fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün* gibi kısa kalıplarla yazılmış, konu kısaca anlatılmış, tasannua girilmemiş, mesele nazmen sorulduğundan cevap da nazmen verilmiştir. Elimizdeki 22 manzum fetvâ toplam 220 beyit olup büyük kısmı, şeyhüslâmlık yapmış olan Ebussu’ûd Efendi (ö.1574), Hoca Sa’deddîn Efendi (ö.1599), Muhammed bin Sa’deddîn Efendi (ö.1615), Muhammed Bahâî Efendi (ö.1653), Ebû Sa’îd Mehmed Efendi (ö.1662), Bostânzâde Mehmed Efendi (ö.1598) ve Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1744)’ye aittir. Kadılık ve müderrislik yapmış olan Seyyid Mehmed Rıza (ö.1671)’ya ait de üç manzum fetvâ vardır. Manzum fetvâ veren şeyhüslâmlardan birisi de Bostânzâde Mehmed Efendi’dir.

Bostanzade Mehmed Efendi

Osmanlı’da manzum fetvâ veren şeyhüslâmların başta gelenlerinden olan Bostânzâde Mehmed Efendi, Kanunî devri alimlerinden Tireli Kazasker Bostan Mustafa Efendi’nin oğlu olup, 1536’da İstanbul’da doğmuştur. Devrinin bilginlerinden Arapzâde ve Kadızâde Efendilerden ve Gül Hoca Çelebi’den dersler aldıktan sonra mülâzim olmuş, ardından 40 akçe ile Eski İbrahim Paşa medresesi müderrisliğine tayin edilmiş, daha sonra aralarında Sahn-ı Seman, Yavuz Sultan Selim, Süleymaniye ve Edirne Selimiye medreseleri de bulunan çeşitli medreselerde müderrislikler yapmıştır. 1573’te Şam, 1575’te Bursa ve Edirne, 1576’da İstanbul kadılıklarına atanıp, 1577’de Anadolu ve 1580’de Rumeli kazaskeri olmuş, kısa bir mâzuliyetten sonra 1583’te Kahire kadısı ve 1587’de ikinci kez Rumeli kazaskeri olmuştur. 1589’da Müeyyedzade Abdülkadir Efendi’nin yerine şeyhüslâm olmuş ve üç yıl sonra azledilmiştir. Azil sebebi kaynaklarda, Anadolu kazaskeri ve devrin tanınmış şairi Bakî ile aralarında çıkan bir tartışma olarak gösterilmiştir. Buna göre, Bostanzâde, kardeşi İstanbul Kadısı Mustafa Efendi’yi Anadolu kazaskerliğine getirmek için Bakî aleyhinde bazı kadılara şikâyetler yaptırmış, Bakî de bir divan toplantısında şeyhüslâmı tertipçilik ve insafsızlıkla suçlamıştır. Bu konuşmadan haberdar olan Bostanzâde, Bâkî’nin bazı beyitlerinin küfrü gerektirdiğini, eğer azledilmezse şeyhüslâmlığı bırakıp başka bir ülkeye gideceğini söylemiş ve bu durumdan rahatsız olan III. Murad da Bostanzâde’yi ve kardeşini azletmiştir. Azil sebepleri arasında, Bayezid Medresesi’nde şeyhüslâmların ders vermeleri âdet olduğu halde bunu uzun süre ihmal edip derse gitmemesi de gösterilmiştir. Bostanzâde azledildiği yıl içinde üçüncü kez Rumeli kazaskerliğine getirilip bir yıl sonra 1593’te de Zekeriyyâ Efendi’nin vefatı üzerine yeniden şeyhüslâm olmuş ve bu ikinci şeyhüslâmlığı vefatına kadar beş yıl sürmüştür ve toplamda yaklaşık sekiz yıl şeyhüslâmlık yapmıştır. 1598 vefat edip, Şehzade Camii avlusuna defnedilmiştir. “İlkleri yaşayan” bir âlim ve şeyhüslâm olarak tanınmış olup, Osmanlı Devleti’nde azledildikten sonra ikinci kez şeyhüslâmlığa getirilen ilk sima olmuş, mübarek gecelerde minarelerde kandil yakılması âdeti onun zamanında başlamış, şeyhüslâmlara düzenli olarak belirli miktarda arpalık verilmesi de ilk kez onun döneminde gerçekleşmiştir. III. Mehmed’in takdirini kazanmış ve kendisine otuz mülâzemet kontenjanı tanınmış, daha sonra bu uygulama şeyhüslâmlar için âdet olmuştur. Devrinin siyasî olayları ile de yakından ilgilenmiş ve başta Hoca Sâdeddin Efendi olmak üzere birçok tanınmış şahsiyetle ihtilâfa düşmüştür. Türkçe ve Arapça şiirler yazmış, Kanunî için yazdığı mersiye çok beğenilmiştir. *İhyâ’ü ulûmi’-d-din*’i *Yenâbiu’l-yakîn fi-İhyâi ulûmi’-d-dîn* adıyla tercüme etmiş, *Mülteka’l-ebhur*’u da şerhetmiştir.¹⁶

¹⁶ Mehmet İpşirli, *Bostânzâde Mehmed Efendi*, DİA, İstanbul 1992, s.311.

Bostanzade Mehmed Efendi'nin Nazmen Verilmiş Fetvâları

Bostânzâde Mehmed Efendi, Osmanlı'nın muhteşem yüzyılına damgasını vuran birkaç mühim şeyhülislâmdan birisidir. 16. yüzyılın ikinci yarısında ilmiyede birçok yüksek görevde bulunmuş ve yaklaşık sekiz yıl şeyhülislâmlık yapmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, zamanında birçok "ilk" yaşanmış olup, bunlardan birisi de kahve ile ilgilidir. Osmanlı toplumunda o sıralarda tartışılmakta olan kahvenin hükmü kendisine nazmen sorulmuş, o da verdiği uzun manzum fetvâ ile bu müşkili çözmüştür. Arapça, Farsça ve Türkçe şairleri olup:

Lükneti var dime sakın bî-vukûf

Ayrılamaz tatlu dilinden hurûf

İdersem vech-i yâri mâha teşbîh

İder erbâb-ı irfan ânı tevcîh

Nazar kılsa dehân-ı yâra bülbül

Didi gonca için fihimâfih

beyitleri ona aittir.

Bostânzâde Mehmed Efendi'nin verdiği manzum fetvâların dördü elimizdedir. Fetvâ mecmuaları üzerinde yaptığımız inceleme ve araştırmalarda ona ait dört manzum fetvâ tespit edilmiştir. Kahve ile ilgili verdiği fetvâ müstakil bir eser hükmünde olup, yayımlanmıştır.¹⁷ Onun manzum fetvâlarında kendisi için: "re'îs-i eimme-i 'ulemâ, Şeyhü'l-İslâm-ı muktedâ-yı enâm, ser-efrâz-ı zümre-i 'ulemâ" sıfatları kullanılmıştır. Tıpkı diğer fetvâlarda olduğu gibi, iltifatlı, zarif bir hitap ve edebî sanatlarla desteklenmiş bir anlatımı vardır.

Bostânzâde Mehmed Efendi'nin manzum fetvâlarının konularını şöyle özetlemek mümkündür:

1. Hind, Zeyd'in Amr'ı döğdüğünü görüp korkudan çocuk düşürse diyet cezası gerekir mi; Zeyd'e ceninin düşmesinin sebebi sensin denilerek diyetin onda birinin yarısını ver denilir mi?

El-cevâb: Cenin bu şekilde düştüğünde, Hind'e hiç gurre yüzü gösterilir mi?

2. Zeyd davâya vekil olsa sulh yapabilir mi?

El-cevâb: Zeyd davâya vekil olduğunda sulh yaparsa asla geçerli olmaz; ama müvekkili hasta ve muhtaç olursa bu müstesnadır.

3. İslâm padişahının, çocukluğundan itibaren gece gündüz besleyip yüksek makamlara getirip herkesten öne geçirdiği bir kulu, İslâm askeri savaşta hezimetlere uğrayıp, sınırlar askersiz kalıp asker zarurete düşmüşken ve düşmanı kovmaya çalışmak farz iken, zeâmet sahiplerini ve sipahilerinden çoğunu adamımdır diyerek zorla seferden alıkoysa ve sefere gelmeyen sipahinin dirliği de başkasına verildiğinde bu kul, adamımın dirliğini aldı diye o müslümana sövüp saysa ne gerekir?

El-cevâb: Din düşmanları hücum edip İslâm askeri maglup olsa ve orada toplanılıp cihad yapılması farz-ı ayn olsa; şer'î akdi olmayan ve Mevlâ'nın emrine inanmayıp münafık olan kişi, eğer şefaât helâldir derse kâfir olur ve helâli de harâm hâline gelir; görevli ise şer'î hükümlerle ebedî

¹⁷ Osmanlı'da 16.yüzyılda kahve hakkındaki tartışmalar artmış ve kahvenin hükmü şair vâiz İştîpli Emîr Efendi tarafından şeyhülislam Bostanzade Mehmed Efendi'ye nazmen sorulmuş, o da 52 beyitlik manzum fetvâyı vermiştir. (N.Açıkgoz, *Kahvenâme (Klâsik Türk Edebiyatında Kahve)*, Akçağ Yay., Ankara 1999, s.33-43). Bu makalede, sualiyle beraber 64 beyit tutan bu fetvânın sadece soru ve cevap kısmı verilmiştir.

azledilir. Seferden kaçan o namerde de, padişah dirliği borç olup, dirliğini elinden alıp onu katledenin kılıcı sürekli arşta asılı kalır. Dirliğini alana sövenin lanetli olduğunda şüphe mi var?

4. Kahvenin hükmü?

El-cevâb: Kahve hakkında söylenen şüphelerin hepsi boş ve riyâdır. Kahve öncelikle balgamı eritip giderir. Mide bulantısı ve kusmaya mânidir, ağıza da faydası vardır.

Edebî Sanatlar:

Bostânzâde Mehmed Efendi'nin manzum fetvâlarında bazı edebî sanatlara da rastlanmakta olup, bunları şöyle ifade edebiliriz:

1

Zeyd 'Amrı dögerken göricek korku ile

İlkâ-i cenîn itse eger gurre olur mı

Sensin sebep ilkâ-i cenîne diyü Zeyde

'Öşr-i diyetin nısfını var vir dinilür mi

el-cevâb:

Bu vechle vâki' olıcak sıktı cenînün

Hîç Hinde 'aceb gurre yüzi gösterilür mi¹⁸

Bu fetvâda hayalî olarak, "Hind adlı kadının, Zeyd'in 'Amr'ı doğduğunu görün korkudan çocuk düşürdüğü belirtilmiş ve *gurre gerekir mi; Zeyd'e ceninin düşmesine sebep sensin denilerek diyetin onda birinin yarısını ver denilebilir mi?* diye sorulmuştur. Gurre, düşürülen bir ceninden dolayı verilmesi gereken tazminattır. Bu soruya: *Ceninin düşmesi bu şekilde gerçekleştiğinde, Hind hiç gurre yüzünü gösterebilir mi?*" Yani, "bu durumda Hind, (korkudan) hiç düşen cenini gösterebilir mi" veya "bu durumda Hind, hiç parlak, güzel yüzünü gösterebilir mi; kendisini belli edip bu durumunu ortaya koyabilir mi?" diye tevriyeli bir cevap verilmiştir. Burada gurre hem "diyet", hem de "parlak, güzel" anlamındadır. Ayrıca, nüshalarda farklı yazılışlar bulunup, mısra: "Hîç Hind aceb gurre yüzi gösterebilür mi" şeklinde de okumak mümkündür. Bu takdirde de: "Böyle bir durumda acaba Hind, hiç güzel yüzünü gösterebilir mi?" anlamı çıkar. Yani "Hind, cenini düşürdüğünde bunu saklar ve güzel yüzünü göstermez" denilmiş olur. Bu fetvâda tevriye sanatının güzel ve başarılı bir örneği görülmektedir. Fıkhi bir terim olan *gurre* kelimesi de bu sanatta ustaca kullanılmıştır. *Gurre*: "parlaklık; her şeyin başlangıcı; kameri ayların ilk günleri" demektir. Köle, cariye ve malların en seçkinlerine *gurretü'l-empâl*; güzel ve parlak yüze *vech-i agarr*; açık ve nurani alına da *cebhe-i garra* denilmiştir. *Gurrr*, fikhî bir terim olarak "düşürülen bir ceninden dolayı verilmesi gereken malî bir tazminat" olup, Hanefilerde 500, Şafîilerde 600 dirhem gümüştür. Fetvânın cevabı nüshalarda farklı şekillerde yazılmış olduğundan, *Ceninin düşmesi bu şekilde gerçekleştiğinde, Hind'e (Hind) hiç gurre yüzü gösterilir mi (gösterebilir mi)?* anlamı da çıkabilmektedir. Parantez içindeki kelimeler nüshalardaki farklı yazılışlardır.

2

Ey ser-efrâz-ı zümre-i 'ulemâ

Eyle tahkîk nicedür fetvâ

¹⁸ Nüshada : "Hîç Hinde'aceb gurre yüzi gösterebilür mi"şeklindedir. (BSB cod 266)

Sulha kâdir olur mı şer'an Zeyd
Olsa ancak vekil bi'd-da'vâ

el-cevâb:

Zeyd olıcak vekil bi'd-da'vâ
Nâfiz olmaz iderse sulh aslâ
Meger ola müvekkili a'raz
Böyledür bunda kavlı ehl-i hüda

Bu fetvâda, Zeyd'in davâ etmeye vekil olması durumunda sulh yapıp yapamayacağı sorulmuş, cevâbında ise: bu durumda Zeyd'in sulh yapamayacağı, ama müvekkilinin hasta ve muhtaç olması durumunun müstesna oluşturduğu söylenmiştir. Bu fetvâda, Mehmed Efendi'ye "ulemâ zümresinin önderi" diye seslenilmiştir. *Meger ola müvekkili a'raz* cümlesi ise, istisna edatı "meger" ile istisnai bir durumu ortaya koymuştur.

3

Ey re'îs-i eimme-i 'ulemâ
Şeyhü'l-İslâm-ı muktedâ-yı enâm
Bize bu mes'ele beyânında
Söyle kavlı esahh ne ise tamâm
Bir kulın 'âlem-i sabâvetde
Beslese rûz u şeb şeh-i İslâm
Virse ana menâsıb-ı 'ulyâ
Cümleden artık eylese ikrâm
Hîn-i ceng ü cidâlde niçe kez
Münhezim olsa 'asker-i İslâm
Olsa serhad sipâhdan hâlî
'Askere gelse ihtiyâc-ı tamâm
İşidüp bu kulı bu ahvâli
Farz iken def'-i düşmene ikdâm
Zü'amâ vü sipâhdan niçesin
Âdemümdür diyüp idüp ibrâm
Mâni' olup seferden alıkosa
Her birini himâyet itse tamâm
Sefere gelmeyen sipâhînün
Dirliği olsa birine in'âm
Âdemüm dirliğini aldı deyu

Turkish Studies

Ol müselmâna eylese düşnâm
 Şer'ile bunlara ne lâzım olur
 Eyle kavlı-i peyamberi i'lâm
 el-cevâb
 Ey su'âl ideni bu mes'eleyi
 Bu cevâb-ı sahîhi dinle tamâm
 Eylese çün hücûm düşmen-i dîn
 Olsa maglûb 'asker-i İslâm
 Ol mahalde nefîr-i 'âmm idüp
 Farz-ı 'ayn oluban cihâd tamâm
 'Akd-i şer'îsi olmayan kişiye
 Kalmaga kime eylese ikdâm
 Emr-i Mevlâya olmayup mü'min
 Ola ehl-i nifâk ol bed-nâm
 Ger şefâ'at halâldur dirise
 Kâfir olup halâli ola harâm
 Hüküm-i şer'ile ola 'azl-i ebed
 Ehl-i mansıb ise o bed-fercâm
 Şol seferden kaçan muhannese hod
 Pâdişeh dirliği olupdur vâm
 Dirliğin alup anı katl idenün
 Kılıcı 'arşda asılır müdâm
 Anı alana şetm eyleyenün
 La'neti olduğına var mı kelâm
 Bunı böyle yazar usûl u fûrû'
 Böyledür emr-i 'âlim-i 'allâm
Min-ba'd dirlik virilmeye, sûret-i hatt-ı humâyûn

Bu uzun fetvâda, İslâm padişahının yanında yetişen ve yüksek makamlara getirilip herkesten öne geçirilmiş bir kulun yaptığı ihanetin hükmü sorulmaktadır. Buna göre, İslâm askeri savaşta hezimetlere uğrayıp, sınırlar askersiz kalıp, asker zora düşüp düşmanı kovmak farz hâline gelmişken, bu kulun, zeâmet sahiplerini ve sipahilerinden çoğunu adamımdır diyerek zorla seferden alıkoyduğu, sefere gelmeyen sipahinin dirliği başkasına verildiğinde de bu kulun, adamımın dirliğini aldı diye o müslümana sövüp saydığı belirtilerek bu davranışının hükmü sorulmuştur. Cevâbı ise şöyledir: Din düşmanları hücum edip İslâm askeri maglup olsa ve orada toplanılıp cihad yapılması farz-ı ayn olsa; şer'î akdi olmayan ve Mevlâ'nın emrine inanmayıp

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/4, Fall, 2012

münafık olan o kişi, eğer şefaât helâldir derse kâfir olur ve helâli de harâm hâline gelir; görevli ise şer'î hükümlerle ebediyen azledilir. Seferden kaçan o namerde de padişah dirliği bir borç olur ve dirliğini elinden alıp onu da katledenin kılıcı sürekli arşta asılı kalır. Dirliğini alana sövenin mel'un olduğunda şüphe mi var? (Hatt-ı humâyûn sureti: *Bundan sonra dirlik verilmesin.*)

Bu uzun fetvâ, nankörlük, yani küfrân-ı nimetin cezasını bildirmektedir. İlmîyenin başı olduğundan Mehmed Efendi'ye "ulemanın reislerinin reisi" ve halkın kendisine uyduğu şeyhülislâm diye hitap edilmiştir. Nankörlük eden o hain kul için de kinayeli ve mübalağalı ifadeler kullanılmış ve ortada kalıp kimseden yüz ve yardım göremeyeceği, efendisinin emrine uymadığı için münafıklar zümresine dâhil olacağı, şefâ'at beklediği takdirde kâfir olacağı, helâlinin harâma dönüşeceği, eğer bir makamda bulunuyorsa şer'î hükümlerle ebediyen azledileceği, seferden kaçan bu hainde padişah dirliği borç olarak bulunduğu, dirliğini alıp onu katledenin kılıcının arşta ebediyen asılı kalacağı (yani onu öldürenin bir kahraman olacağı) söylenmiş ve sonuç olarak, dirliği alana sövenin lanetli olduğunda hiçbir şüphe bulunmadığı belirtilmiştir. Bu fetvâda geçen: "ikdâm" kelimesi sıdk u sadakati anlatırken, "bed-nâm, bed-fercâm, muhannes" kelimeleri ise ihaneti anlatmaktadır. "Dirliğin alup anı katl idenün-Kılıcı 'arşda asılır müdâm" beyti, hainlik edip savaştan kaçmanın ne kadar büyük bir suç olduğunu ve bu büyük suçu işleyeni öldürmenin de ne denli büyük bir sevap olduğunu anlatmaktadır. "Kılıcı arşta asılı kalır" ifadesi ise mecaz ve telmih içerip sevap için kullanılmıştır. "Anı alana şetm eyleyenün-La'neti olduğuna var mı kelâm" beytinde ise tecâhül yapılmış ve gizlice "elbette söz yok" cevabı verilmiştir.

4

Müfti-i müşkil-i savâb u hatâ
 Mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ
 Müşkilüm var cenâbuna geldüm
 Eylerem hazretünden istiftâ
 Dinle ey sâ'il-i savâb u hatâ
 Müşkil-endâz-ı mahfel-i 'ulemâ
 Kahve hakkında zikr olan şübehât
 Vahîdür cümlesi medâr-ı riyâ

Evvelâ balgamı izâle eder
 Eridip mahv ider komaz aslâ
 Gaseyân ile kayye mâni'dür
 Nef'i var ağza dahi dir hükemâ

Ey, doğru mu, yanlış mı müşkilini çözen ve fetvâ meclisi makamını süsleyen müftü! Bir müşkilim var, sormak için yanına geldim....

El-cevâb: Ey, doğru mu, yanlış mı diye soran ve ulemâ meclisine müşkil atan, dinle. Kahve hakkında söylenen şüphelerin hepsi boş ve gösterişten ibarettir. Kahve öncelikle balgamı eritip giderir. Mide bulantısı ve kusmaya mânidir, ağza da faydası vardır.

Yukarıda 23.dipnotta belirtildiği üzere bu fetvâ, Osmanlı'da 16.yüzyılda kahve hakkındaki tartışmaların arttığı bir sırada sorulmuştur. Fetvâyı şair ve vâiz İştîpli Emîr Efendi nazmen sormuş ve Mehmed Efendi de 52 beyitlik bu manzum fetvâsını vermiştir. Mehmed

Turkish Studies

Efendi'nin elimizde bulunan manzum fetvalarının arasında en uzun fetvâsı bu fevâ olup, cevabıyla birlikte 64 beyit tutmaktadır. Uzunluğu sebebiyle buraya bütün beyitleri alınmamıştır. Bu fetvâda birtakım tıbbi konulara da değinildiği görülmektedir.

Bostanzade Mehmed Efendi'nin Manzum Fetvâları

1¹⁹

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Zeyd 'Amrı dögerken göricek korku ile

İlkâ-i cenîn itse eger gurre olur mı

Sensin sebab ilkâ-i cenîne diyü Zeyde

'Öşr-i diyetin nısfını var vir dinilür mi

el-cevâb:

mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

Bu vechle vâki' olicak sıkı cenînün

Hîç Hinde 'aceb gurre yüzi gösterilür mi²⁰

Bostânzâde

2²¹

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ey ser-efrâz-ı zümre-i 'ulemâ

Eyle tahkîk nicedür fetvâ

Sulha kâdir olur mı şer'an Zeyd

Olsa ancak vekîl bi'd-da'vâ

el-cevâb:

Zeyd olicak vekîl bi'd-da'vâ

Nâfiz olmaz iderse sulh aslâ

Meger ola müvekkili a'raz

Böyledür bunda kavî-i ehl-i hüda

Bostânzâde Mehmed

3²²

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ey re'îs-i eimme-i 'ulemâ

¹⁹ Bayerische Staatsbibliothek Cod.Turc 266.

²⁰ Nüshada : "Hîç Hinde'aceb gurre yüzi gösterebilir mi"şeklindedir. (BSB cod 266)

²¹ Bayerische Staatsbibliothek Cod.Turc 266.

²² yazmalar.gov.tr", 06 Mîl Yz A 7468, sf.460, vrk. 456b.

Şeyhü'l-İslâm-ı muktedâ-yı enâm
Bize bu mes'ele beyânında
Söyle kavî-i esah ne ise tamâm
Bir kulin 'âlem-i sabâvetde
Beslese rûz u şeb şeh-i İslâm
Virse ana menâsıb-ı 'ulyâ
Cümleden artık eylese ikrâm
Hîn-i ceng ü cidâlde niçe kez
Münhezim olsa 'asker-i İslâm
Olsa serhad sipâhdan hâlî
'Askere gelse ihtiyâc-ı tamâm
İşidüp bu kulı bu ahvâli
Farz iken def' -i düşmene ikdâm
Zü'amâ vü sipâhdan niçesin
Âdemümdür diyüp idüp ibrâm
Mâni' olup seferden alıkosa
Her birini himâyet itse tamâm
Sefere gelmeyen sipâhînün
Dirliği olsa birine in'âm
Âdemüm dirliğini aldı deyu
Ol müselmâna eylese düşnâm
Şer' ile bunlara ne lâzım olur
Eyle kavî-i peyamberi i'lâm
el-cevâb
Ey su'âl iden bu mes'eleyi
Bu cevâb-ı sahîhi dinle tamâm
Eylese çün hücûm düşmen-i dîn
Olsa maglûb 'asker-i İslâm
Ol mahalde nefîr-i 'âmm idüp
Farz-ı 'ayn oluban cihâd tamâm
'Akd-i şer'îsi olmayan kişiye
Kalmaga kime eylese ikdâm
Emr-i Mevlâya olmayup mü'min
Ola ehl-i nifâk ol bed-nâm

Turkish Studies

Ger şefâ'at halâldur dirise
 Kâfir olup halâli ola harâm
 Hük-m-i şer'ile ola 'azl-i ebed
 Ehl-i mansıb ise o bed-fercâm
 Şol seferden kaçan muhannese hod
 Pâdişeh dirligi olupdur vâm
 Dirligin alup anı katl idenün
 Kılıcı 'arşda asılur müdâm
 Anı alana şetm eyleyenün
 La'neti olduğına var mı kelâm
 Bunı böyle yazar usûl u fûrû'
 Böyledür emr-i 'âlim-i 'allâm
Min-ba'd dirlük virilmeye, sûret-i hatt-ı humâyûn
Mehmed eş-şehîr be-Bostânzâde 'afâ anhumâ

4²³

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
 Müfti-i müşkil-i savâb u hatâ
 Mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ
 Müşkilüm var cenâbuna geldüm
 Eylerem hazretünden istiftâ
 Dinle ey sâ'il-i savâb u hatâ
 Müşkil-endâz-ı mahfel-i 'ulemâ
 Kahve hakkında zikr olan şübehât
 Vahîdür cümlesi medâr-ı riyâ

 Evvelâ balgamı izâle eder
 Eridip mahv ider komaz aslâ
 Gaseyân ile kayye mâni'dür
 Nef'i var ağza dahi dir hükemâ

Bostânzâde Mehmed Efendi

²³ Osmanlı toplumu kahve ile XVI. asırda tanışmış olup, kahve hakkındaki tartışmalar artınca mükeyyifattan sayılan bu nesnenin hükmü, zamanın şair vâizi İştîpli Emîr Efendi tarafından dönemin şeyhülislamı Bostanzade Mehmed Efendi'ye nazmen sorulmuş ve o da 52 beyitlik bu fetvâsını vermiştir. (Nâmık Açıkğöz, *Kahvenâme (Klâsik Türk Edebiyatında Kahve)*, Akçağ Yay., Ankara 1999, s.33-43). Bu manzum fetvâ, sualiyle birlikte 64 beyit tuttuğundan uzunluğu sebebiyle buraya alınmayıp, sadece soru ve cevap kısmı verilmiştir.

Sonuç

Osmanlı'da şeyhülislâm veya müftülerden bazıları kendilerine sorulan mes'elelere nazmen de cevap vermişlerdir. Böyle fetvâlar Osmanlı müftü ve şeyhülislâmalarının şair tabiatlarıyla kıvrak zekâ, berrak dimağ ve parlak hayallerini ortaya koyan nûmuneler durumundadır. Bu fetvâlar, aynı zamanda Osmanlı'da şiir ve şairin hangi konumda bulunduğunu gösteren önemli örneklerden de birisi olmaktadır. Beş asırlık bir sürede 129 şeyhülislâmın görev yaptığı Osmanlı'da manzum hâlde verilmiş fetvâlar 16.yüzyılda Ebussuud Efendi ile başlamış ve bir gelenek ve silsile hâlinde devam etmiştir. İlk manzum fetvâlar Osmanlı'nın muhteşem yüzyılının bilhassa ikinci yarısında görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde Ebussu'ûd Efendi, Hoca Sa'deddîn Efendi, Muhammed bin Sa'deddîn Efendi ve Bostânzâde Mehmed Efendi, padişah ve diğer devlet adamları üzerinde önemli etkileri olan güçlü şeyhülislâmlardır. Bunlardan Bostânzâde Mehmed Efendi, ayrıca bazı olayların ilk örneklerinin kendi döneminde yaşadığı renkli bir şeyhülislâm olma vasfına da sahiptir. Bu ilk örnekler, manzum fetvâlarına da yansımış olup, kahvenin hükmünün sorulduğu manzum fetvâsında verdiği uzun cevapla kıvrak zekâsını ve parlak hayalini bir kez daha göstermiştir. Elimizde bulunan diğer fetvâlarında da aynı parlak ve kıvrak üslubu ve cevapları görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AHMED RİFAT Efendi, *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl*, İstanbul ts. (1978), s. 23-24.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990.
- AKSOY, Mehmet, *Şeyhülislamıktan Bugüne Şeyhülislamıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, Köln,1998.
- ASLAN, Nasi, *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Ankara 2005, s. 73.
- ATÂİ, Nev'izâde Ataulлах, *Zeyl-i Şakâik*, İstanbul 1268. (nşr.A.Özcan İstanbul 1989)
- ATAR, Fahrettin, *Fetvâ, DİA*, İstanbul, 1995, XII, 486-496.
- AYDIN, M. Akif, *Osmanlı'da Hukuk, Osmanlı Devleti Tarihi*, Feza Gazetecilik, İstanbul1999, II.
- AYDIN, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2001.
- BALTACI, Cahit, *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
- BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1976.
- BURSALI M.TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333-42, I, 256.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, *Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB yayını, İstanbul 1998.
- ERGİN, Hayri, *18. yy. Fetvâlarına Göre Osmanlı'da Günlük Hayat* (Behcetü'l-fetâvâ Örneği), Yüksek Lisans tezi, Gazi Üni. SBE, Ankara 2006.
- HEYD, Uriel, *Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri*, (Çev.Fethi Gedikli),Hukuk Araştırmaları Dergisi, 9/1-3, 1995.
- İPŞİRLİ, Mehmet, DİA C.6. İstanbul 1992, s.311.
- IMBER, Colin, *Ebussuud:The Islamic Legal Interpretation*, California 1997.
- İlmiye Salnamesi, İstanbul, s.304.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- KOÇ, Mehmet, *Şeyhu'l-İslâm Minkârizâde Yahya Efendi'nin Talak ile İlgili Fetvâları veTahlili*, basılmamış Yüksek Lisans tezi, Adana 2008.
- MARDİN, Ebu'l-Ula, *Fetvâ*, İA, İstanbul, 1977, IV, 582.
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmâni*, İstanbul 1308-15, IV, 133.
- NAİMÂ Târihi, İstanbul 1280, I, 142-144.
- SELÂNİKİ, *Târih*, (nşr.M.İpşirli), I,II, İstanbul 1989.
- ŞAHİN, Mustafa, *İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva Mecmuaları*,(Yüksek Lisans tezi), Bursa 2000.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 2002.
- UZUNÇARŞILI, İ.H.,*Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK 2.bsk., Ankara 1965.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara 1947-59, s. 455-456; *İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965, ss. 47, 178, 192, 195, 196.
- ÜÇÖK, Coşkun-MUMCU, Ahmet-BOZKURT, Gülnihâl, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara,1996.
- ZEYDAN, Abdülkerim, *İslam Hukukuna Giriş*, (Çev. Ali Şafak), İstanbul, 1995

Yazma Eserler:

Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266.

yazmalar.gov.tr'den taranan eserler:

Câmiü'l-fetâvâ, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüp., 22 Sel 6094.

Fetâvâ, 03 Gedik 18294/1, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK.

Fetâvâ,03 Gedik 18051, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK.

Fetâvâ, 03 Gedik 18430,18400/1, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK.

el-Fetâvâ, 06 Mil Yz A 7468.

Fetâvâ-yı Nu'mâniye, 19 Hk 1685, Çorum Hasan Paşa İHK, 240 yk.

Fetâvâ-yı Ferâ'iz, 19 Hk 1664